

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

ВИЖИТИ У ЗВІЛЬНеноМУ МІСТІ, АБО ІСТОРІЯ В ДЕТАЛЯХ

(Рецензія на монографію Овсіюк О. «Життя після окупації: побут киян: 1943–1945 рр.». – Київ: Дуліби, 2017. – 176 с.)

Сучасного українського читача історичної літератури годі й сподіватися здивувати викладом архівних матеріалів щодо України в Другій світовій війні або інших резонансних подіях ХХ ст. Натомість головна родзинка монографії Оксани Овсіюк «Життя після окупації: побут киян: 1943–1945 рр.» якраз і полягає в тому, що вона не намагається шокувати академічну спільноту сенсаційними архівними відкриттями, давати оцінки діям влади, співчувати тим, кому важко жилося у той час, або ж механічно застосовувати до українського матеріалу актуальні західні теорії. Ця книга складається з ретельно підбраного набору фактів, які розкривають дуже дрібні і через те часто ігноровані прихильниками подієвої історії аспекти повсякденного життя киян після завершення окупації і до закінчення війни.

Ця книга про деталі, без яких неможливо досягнути особливості життя киян у ті складні «перехідні» півтора року від війни до миру.
О. Овсіюк

Насамперед книга привертає увагу тим, що авторці вдалося оживити й олюднити кожен із наведених фактів у цьому тексті, змусити читача побачити цілком конкретну візуальну картинку і відчувати на собі оце «ЯК САМЕ» жили кияни у той час. У вступі О. Овсіюк пояснює, чому її книга насичена такою кількістю скрупульозно проаналізованих деталей: *«Без деталей характеристику життя киян у післяокупаційний період можна вмістити у кілька «стандартних фраз». Вони добре відомі ще з радянської літератури та як шаблони перекочували й до багатьох сучасних видань. Усі ми чули про «масштаби руйнувань житлового фонду», про «героїчні зусилля киян з відбудови народного господарства», про запровадження карткової системи тощо. Та у сухих статистичних даних, які зазвичай використовують для розкриття окреслених сюжетів, губиться конкретика життя самої людини».* Далі авторка пояснює, що всі ці дані для неї є способом увести читача в контекст тих обставин, в яких опинилися мешканці Києва в 1943–1945 рр.

Якщо визначати науковий жанр цієї книги, я б радше віднесла її до історичної антропології, адже О. Овсіюк наполегливо та цілком успішно в нагромадженні

побутових проблем шукає і знаходить людину – розгублену, стомлену, виснажену, проте готову терпіти і вкотре пристосовуватись до нових умов, адже це – можливість вижити.

Важливою перевагою монографії є вміння авторки працювати з джерелами. Вона не лише скрупульозно віднайшла в архівах необхідну інформацію (значна частина якої опублікована вперше), а й дуже вміло застосовує критику джерел, зіставляючи факти та порівнюючи їх з огляду на тогочасний контекст. Також О. Овсіюк вдалося розібратись у всіх нюансах радянської бюрократії досліджуваного періоду. На сторінках книги ми бачимо вичерпну картину того, які державні структури, органи або чиновники відповідали за той чи інший побутовий аспект, а також ретельний аналіз того, чи виконували вони свої функції, а якщо ні, то чому. У монографії немає оцінок дій радянської влади, натомість у ній міститься своєрідне історичне розслідування того, наскільки представники цієї влади виконували свої власні розпорядження.

Окремо слід сказати про фотографії, використані у тексті, адже чимало з них опубліковано вперше, і вони надзвичайно влучно ілюструють образи, змальовані авторкою. Емоційні фрагменти О. Овсіюк використовує лише у наведених цитатах. Це свідчення очевидців цього періоду, що зберігаються в Центрі усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, та листи Є. Малакової до чоловіка. Слід сказати, що цим прийомом авторка не зловживає та уникає надто моторошних описів.

Тепер пропонуємо глибше зануритися у зміст розділів. Найбільший розділ

«Київські помешкання» стосується найбільш важливого для тогочасних киян житлового питання. Авторка одразу повідомляє, що, за різними даними, протягом війни було зруйновано 20–40% житлового фонду столиці. Однак далі у тексті наводяться чинні на той час житлові норми, які в теорії унеможлилювали виникнення житлової кризи: *«Після звільнення міста від окупації інвентаризаційне бюро житлового відділу Київського міськвиконкому визначило, що після розбирання аварійних будинків у місті залишилося 4383 тис. м² житла. Ця ж установа, спираючись на діючу в той час санітарну житлову норму (10 м² на одну людину), дійшла висновку, що на 1 січня 1944 року в місті могло б проживати 438 тис. осіб. Співставлення цих даних із кількістю населення міста, яке на січень 1944 року становило 250 тис. осіб, дає підстави зробити висновок, що житла у місті було більше ніж достатньо. Більше того, принаймні ще рік, до січня 1945-го, коли кількість населення Києва досягла 472 тисяч, у місті гострої кризи житла не мало б існувати»*. Проте вона існувала. Причиною, на думку авторки, могли бути такі чинники: несумлінне ставлення інвентаризаційного бюро до складання реєстру придатних для життя приміщень; привілейовані верстви населення, які претендували на додаткову житлову площу (відповідальні працівники партійних органів та державних установ різного рівня, заслужені працівники науки та культури та інші). Проте найбільше шкоди наносили зловживання під час отримання житла, які стали у той час масовими.

Плутанину в питаннях житлової площі авторка ілюструє вдало підібраними фактами. Наприклад, людина, яка

мала законне право на в'їзд до Києва і прагнула повернути своє довоєнне житло, потрапляла у замкнене бюрократичне коло: *«Комісія з регулювання в'їзду до міста не давала дозволу на прописку без довідки про забезпечення житлом, а за колишнім місцем проживання довідку не надавали тому, що квартира була ким-небудь зайнята. Своєю чергою прокуратура не ухвалювала рішення про адміністративне виселення нових мешканців, бо не мала дозволу Тимчасової комісії на в'їзд до міста колишніх власників квартири»*. Все – коло замкнулося. І в такому бюрократичному хаосі киянам доводилося проводити цілі місяці поспіль.

За допомогою архівних матеріалів О. Овсіюк дуже детально розповідає про тих, кому такі схеми не загрожували – про високопосадовців та інші привілейовані верстви, які могли обдурити систему із зиском для себе. Дуже цікавими в тексті постають персонажі керівника будинку (кербуду) та відповідального по квартирі, у чиїх руках формально були лише наглядові функції, а насправді – виживання цілих родин. З цими людьми намагалися не конфліктувати, боячись їхньої помсти, їх остерігалися, через них «домовлялися», їм давали хабарі, щоб швидше розірвати бюрократичне коло.

Водночас авторка дуже прискіпливо аналізує щоденне життя тих, кому все ж вдалось отримати заповітні квадратні метри: якими були умови життя у цих помешканнях, як здійснювалось електро- та водопостачання, як житло оплачувалось, як вивозилося сміття. І найголовніше: як це – мешкати в комуналці, як це – переживати чергове «ущільнення», як це – бути старими власниками квартири, до яких підселили ще одну родину новоприбулих.

Крім пошуку житла, перед тогочасними киянами стояло вирішення ще одного необхідного для життя питання – харчування, про що йдеться у розділі «Харчування киян». У досліджуваний період у Києві було запроваджено карткову систему постачання населення харчовими продуктами через державну торговельну мережу. Слід сказати, що цю систему було організовано за принципами закритої торгівлі, тобто навіть при наявності продуктової картки дозволялося придбати товари лише в тому магазині, до якого людина була прикріплена з огляду на належність до певної категорії населення. О. Овсіюк детально розглядає постачання продуктів для усіх груп, на які розподіляли населення згідно з цією системою – робітників, службовців, утриманців та дітей. Проте найбільш промовисті факти стосуються забезпечення відповідальних працівників та високопосадовців. Їх теж було розподілено на чотири групи: перша – партійні, комсомольські, радянські та профспілкові керівники республіканського та обласного рівнів; друга і третя – міське та районне керівництво, керівний склад господарських організацій, окрему групу становило вище керівництво радянських і партійних органів. Також існували спеціальні перепустки до магазинів із кращим обслуговуванням. Їх могли отримати партійні діячі, високопосадовці, а також діячі науки і культури. Тобто радянське суспільство було чітко сегрегованим, а високий статус у соціальній ієрархії автоматично означав більшу заробітну плату і кращі умови життя. Втім, на нашу думку, розкриваючи питання розподілу населення на групи, було б доречно ввести до тексту таблиці, які б спростили сприйняття цієї інформації читачем.

Альтернативою державній торговельній мережі був ринок. Авторка детально аналізує ціни на ринках і говорить про те, що для людини, яка отримує середню заробітну плату, вони були надто високими. Запорукою виживання для містян стали «товкучки» або «бархолки» – місця на базарах, де можна було продати або обміняти особисті речі та продукти харчування. Часом містяни вирушали на «мінки» до сусідніх сіл, де намагалися свої особисті речі виміняти на їжу. До того ж у досліджуваній період серед містян було поширене городництво – влада спеціально виділяла землю задля цієї мети, однак нерідко траплялися самозахоплення.

Окремо у розділі розглянуто заклади громадського харчування – їдальні, які також були сегреговані, і привілейовані верстви населення отримували значно краще обслуговування та більш різноманітні страви з якісніших продуктів. Загалом, хоч їдальні стали суттєвою підтримкою для виснаженого населення, яке не мало коштів для придбання продуктів на ринках, все ж якість страв у них була невисокою, санітарний стан цих установ був вкрай незадовільним, а також траплялися розкрадання, обважування, завищення цін.

У останньому розділі монографії «Забезпечення містян товарами та послугами» дуже детально розглянуто, як в умовах, коли виробництво промислових товарів було спрямовано на фронт, мешканцям Києва вдавалося діставати необхідні предмети побуту. Авторка порівнює ринкові ціни та ціни у комісійних крамницях, а також систему промтоварних карток. Зрозуміло, що карткові

норми були також диференційовані для різних верств населення. Знову ж таки, про рівність у забезпеченні робітників і партверхівки годі було й говорити. До того ж існувала система ордерів, які виготовляли адміністрації великих підприємств, за якими їхні працівники могли придбати такий дефіцитний та дорогий на той час одяг. Такі ордери, звісно, отримували не всі, а передусім високопосадовці та ударники виробництва. Попри те, що одяг був дефіцитом, поняття моди не зникло. Навіть найбільш неможливі верстви населення намагалися зробити так, щоб їхній одяг хоча б приблизно нагадував модний силует з широкими плечима і вузькою талією (у жінок). О. Овсіюк також звертає увагу на сферу послуг у тогочасному Києві, досліджуючи функціонування лазень, швейних майстерень, перукарень тощо.

Втім було б доречно, якби авторка ще більше заглибилась у життєсвіт тогочасних киян і розповіла про систему працевлаштування, охорони здоров'я та освіти, хоча, звісно, цих аспектів вистачить для нового, цілком самостійного дослідження.

Наостанок зазначимо, що ця книга успішно демонструє, наскільки продуктивним може бути антропологічний погляд на історичні факти, як важливо передусім глибоко вникнути в контекст досліджуваного періоду і лише потім з мільйона деталей конструювати життєсвіт тогочасних людей.

Тіна ПОЛЕК

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу
культурологічних досліджень НДІУ